

Makale Geliş | Received: 28.04.2019
Makale Kabul | Accepted: 09.06.2019
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2019
DOI: 10.20981/kaygi.612509

Ayşe Gül ÇIVGIN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bartın, TR
Bartın University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Bartın, TR
ORCID: 0000-0003-2838-6737
acivgin@bartin.edu.tr

Locke’da Kişisel Özdeşlik: Kendilik, Bilinç ve Hafıza

Öz

Bu çalışmada, Locke’ın kişisel özdeşlik hakkındaki görüşleri, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*’nin ikinci kitabının yirmi yedinci bölümü olan “Özdeşlik ve Başkalık” adlı kısmın ayrıntılı analiziyle serimlenmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle Locke’ın özdeşlik problemini ele alışı üzerinden “insan” ve “kişi” arasında yapmış olduğu temel ayrım incelenecektir. Sonra, kişisel özdeşliğin “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza” ile olan bağlantısı irdelenecektir. Daha sonra ise Locke’ın görüşlerine yönelik kimi eleştiriler açıklanacaktır. Locke’ın kişisel özdeşlik, “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza”ya dair görüşlerinin zeminde onun zihni *tabula rasa* olarak değerlendiren ve bilginin kaynağı olan “duyum” ve “refleksiyon/düşünüm”den gelen idelere dayalı ampirist yaklaşımının bulunduğu ve onun bu soruşturmasının özellikle hukuk ve devlet anlayışının oluşumunda önemli rol oynadığı iddia edilecektir. Bununla birlikte kişisel özdeşliğin tam olarak anlaşılabilmesi için Locke’ın zihnin “tutma” olarak adlandırdığı işlevin edilgin yapısının da dikkate alınması gerektiği öne sürülecek, Locke’ın görüşlerine yönelik asıl eleştirinin kendi sisteminin dayanaklarına binaen hafızanın saf bir cihetine imkân vermemesi bakımından yapılmasının önemli olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kişisel Özdeşlik, Kendilik, Bilinç, Hafıza.

Personal Identity on Locke: Self, Consciousness and Memory

Abstract

In this study, Locke’s views on personal identity will be expounded by a detailed analysis of the chapter “Of Identity and Diversity” in the twenty-seventh chapter of *An Essay Concerning Human Understanding*. To this end, at first we will examine the fundamental distinction between “man” and “person” by the way of Locke’s approach to the identity problem. Second, it will be examined the connection of personal identity with “self”, “consciousness” and “memory.” After that, it will be explained some criticisms of Locke’s views. It will be argued that Locke’s views on personal identity, “self”, “consciousness” and “memory” are based on an empiricist approach asserted from “sensation” and “reflection”, which defined the mind as *tabula rasa* and the source of information. And this investigation of his will be played an important role in the formation of understanding of law and state in particular. However, in order to fully understand personal identity, it will be argued that, to consider that the passive structure of the function called “retention” of the mind, and that it is important that the main criticism of Locke’s views is that; according to his system memory does not have any pure function of its own.

Keywords: Personal Identity, Self, Consciousness, Memory.

1. Giriş

Kişisel özdeşlik sorunu, kişinin kendisiyle, başka kişilerle ve hatta Tanrı’yla olan ilişkisi gibi pek çok yönü olan temel felsefi problemlerden biridir. Toplumsal yaşamın sürdürülebilmesinden ahlaki belirlenimlere, hukukun işletilmesinden ölümden sonraki yaşama kadar pek çok problem doğrudan doğruya kişisel özdeşlik sorunuyla ilgilidir. Yaptığı eylemlerden kimin sorumlu tutulabileceği, onlardan dolayı kimin yargılanabileceği ya da ödül ya da cezanın kime verilebileceği türünden sorular kişiyi zaman içinde aynı kılanın ne olduğunun belirlenmesiyle yanıtlanabilecek sorulardır. Bu bağlam dikkate alındığında, kişinin kendisini kendi olarak düşünmesini sağlayanın ne olduğunun açığa çıkartılması ya da bir kişinin “kendisi için kendi” olabilmesinin nasıl mümkün olduğu, hak ve sorumluluklarının taşıyıcısı olarak kimin muhatap alınıp alınamayacağının tespiti açısından hem önemli hem de zaruridir. Özellikle hukukta olduğu gibi ahlakta ve dinde de hak ve sorumlulukların taşıyıcısı, ödül ve cezanın, haz ve acının ya da mutluluk ve mutsuzluğun dayanağı “kişi(ler)”dir; ve bunlar her bir kişinin vasıtasız bir biçimde bizzat kendisini ilgilendiren şeylerdir. Bu bağlamda kişisel özdeşlik, “kendi(lik)/ben(lik)” problemiyle birlikte ele alınması gereken, bu açıdan değerlendirildiğinde metafiziksel bir soruşturmanın parçası olarak cevher/töz problemiyle ilgili olmak durumundadır. Bununla birlikte kişiyi kendi kılan, kendinin/kendiliğinin farkındalığı olmak zorunda görüldüğü için de kişisel özdeşlik aynı zamanda “bilinç”le birlikte ele alınması gereken problemlerdendir. Bilinç, kişiyi “kendi(m)” dediği şey kılmaktadır. Başka bir ifadeyle bilinç, kişinin kendi olmasının ve kendi olarak kendisiyle özdeş olmasının farkındalığından başka bir şey değildir. Bu farkındalık, kişinin geçmiş ve mevcut hislerinin, düşüncelerinin, eylemlerinin, duygularının bilincinde olmayla, yani “bilincin sürekliliği” olarak tanımlanabilecek bir özdeşlik ölçütüyle, bu açıdan da esas itibarıyla söz konusu şeylerin muhafazası ve canlandırılması bakımından “hafıza”yla bağlantılı olmak durumundadır.

İşte, yukarıda kısaca ve genel hatlarıyla ifade edilmeye çalışılan görüşleri dile getiren, kişisel özdeşlik sorununu, “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza” zeminde ele alan filozoflardan biri, John Locke olmuştur. Bu çalışmada, Locke’ın kişisel özdeşlik

hakkındaki görüşleri, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*’nin ikinci kitabının yirmi yedinci bölümü olan “Özdeşlik ve Başkalık” adlı kısmın ayrıntılı analiziyle serimlenmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle Locke’ın özdeşlik problemini ele alışından “insan” ve “kişi” arasında yapmış olduğu temel ayırım incelenecektir. Sonra, kişisel özdeşliğin “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza” ile olan bağlantısı irdelenecektir. Daha sonra ise Locke’ın görüşlerine yönelik kimi eleştiriler açıklanacaktır. Locke’ın kişisel özdeşlik, “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza”ya dair görüşlerinin zeminde onun zihni *tabular rasa* olarak değerlendiren ve bilginin kaynağı olan “duyum” ve “refleksiyon/düşünüm”den gelen idelere dayalı ampirist yaklaşımının bulunduğu ve onun bu soruşturmasının özellikle hukuk ve devlet anlayışının oluşumunda önemli rol oynadığı iddia edilecektir. Böylece, değerlendirme bölümünde, kişisel özdeşliğin tam olarak anlaşılabilmesi için Locke’ın zihnin “tutma (*retention*)” olarak adlandırdığı işlevin edilgin yapısının da dikkate alınması gerektiği öne sürülecek, Locke’ın görüşlerine yönelik asıl eleştirinin kendi sisteminin dayanaklarına binaen hafızanın saf bir cihetine imkân vermemesi bakımından yapılmasının önemli olduğuna vurgu yapılacaktır.

2. Özdeşlik, Birey(sel)leşme ve Hafıza

Locke’ın ünlü eseri, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*’si (*An Essay Concerning Human Understanding*) ilk kez 1660’da yayımlanmış, 1694, 1697, 1699, 1705’te ise tekrar gözden geçirilip genişletilmiştir. Locke, eserin ikinci kitabının yirmi yedinci bölümünü “Özdeşlik ve Başkalık” olarak adlandırmış, bu bölüme yakın arkadaşı William Molyneux’un teşvikiyle birey(sel)leşme ilkesine (*principium individuationis*) dair bir tartışmayı da içerecek şekilde 1694’teki ikinci baskıda yer vermiştir (Locke 1824: 326-327). “Özdeşlik ve Başkalık” başlığında da ifade edildiği üzere Locke, kişisel özdeşlik hakkındaki görüşlerini özdeşlik ve başkalık kavramlarının genel bir analizi kapsamında ele almakta, özellikle “kişi”, “kendi(lik)” ve “bilinç” üzerine ayrıntılı çözümlenelerde bulunmaktadır. Ricoeur, Locke’ın “bu üç kavram ve bunların birlikte oluşturdukları kesiti icat ettiğini”, özellikle de bilinç konusundaki görüşleriyle “Batı

felsefesinde Leibniz ve Condillac’tan başlayıp Kant ve Hegel yoluyla Bergson ve Husserl’e kadar uzanan bilinç kuramlarının kaynağını” olduğunu, özdeşlik kavramını da içine alacak şekilde onlara “çerçeve” sağladığını ileri sürmektedir (Ricoeur 2012: 121). Barash ise daha da iddialı bir biçimde “Bergson’un *Madde ve Bellek*’i gibi, Locke’u kendilik modelini açıkça aşmaya uğraşan özgün yirminci yüzyıl çalışmalarının bile, Locke’un temel önvarsayımından kurtulamadıklarını” belirtmektedir (Barash 2007: 18). Allison ise onun kişisel özdeşlikle ilgili problemleri ele almak bakımından “öncü” bir filozof olduğunu düşünmektedir (Allison 1966: 41).

Locke, özdeşliği, zihnin “karşılaştırma” yapabilmesiyle elde edilen bir kavram olarak ele alır. Ona göre bir şeyin belli bir zaman ve yerdeki/mekândaki varoluşunu, başka bir zamandaki varoluşuyla karşılaştırarak özdeşlik (*identity*) ve başkalık (*diversity*) idelerine sahip oluruz. Bu karşılaştırmayı ise belli bir zaman ve mekânda bulunan bir şeyin, her ne kadar diğer tüm yönleri bakımından ayırt edilemez de olsa, aynı zamanda başka bir mekânda bulunan başka bir şey değil de aynı şey olduğunu tecrübe etmemiz temelinde gerçekleştiririz (Locke 2007: II. 27/1). Özdeşliğin bilgisine ise Locke’ın genel ampirizmi doğrultusunda, aynı türden iki şeyin aynı zaman ve aynı mekânda hiçbir zaman mevcut olmadıklarını tecrübe etmemiz zemininde, belli bir zaman ve mekânda bulunan herhangi bir şeyin aynı türden tüm diğer şeyleri dışladığını ve orada sadece kendisinin bulunduğunu çıkarsayarak ulaşıyoruz. Locke, Tanrı’nın “başlangıcı olmayan, öncesiz-sonrasız, değiştirilemez, her yerde olan bir varlık” olduğu için özdeşliği konusunda hiçbir kuşkuya düşmediğimizi ileri sürer. Fakat sonlu şeyler söz konusu olduğunda, onların varolmaları “belli bir zaman ve yerde” mümkün olduğundan her bir sonlu şeyin özdeşliği bulunduğu “ bu zaman ve yerle olan bağlantı” sı tarafından belirlenecektir (Locke 2007: II. 27/2).

İşte, Locke’a göre tüm bu söylenenler, aslında bize birey(sel)leşme (*principium individuationis*) ilkesinin ne olduğunu vermektedir. Birey(sel)leşme ilkesi, “aynı türden iki varlığın paylaşamayacağı tekil bir zaman ve yerde bir türe ait bir varlığı belirleyeceğini” ifade etmektedir (Locke 2007: II. 27/4). Basit bir fiziksel cismin, örneğin, bir taşın özdeşliği onu oluşturan temel parçaların özdeşliğine bağlıdır. Onun

parçalarından biri kaldırıldığında ya da ona yeni bir parça eklendiğinde, bahsedilen fiziksel cisim, aynı taş olmayacaktır. Başka bir deyişle cansız bir cisim yığını, aynı parçaları ihtiva ettiği sürece aynılık içerir. Ancak canlı bir organizmanın özdeşliği ise parçalarının aynılığına bağlı değildir. Örneğin, esas malzemesini oluşturan bileşenleri, parçalıkları sürekli değişiyor da olsa genellikle bir fidanken büyüyüp ağaç olan bir meşe ağacının veya büyüyüp at olan semiz bir tayın da aynı kaldığı düşünülür (Locke 2007: II. 27/4-5). Canlı varlıkların bedensel parçalarındaki belirgin değişiklikler özdeşliği etkilemez. Burada özdeşlik, parçaların ortak bir yaşamsal bütünlüğü oluşturacak ve paylaşacak biçimde örgütlenmesinde ya da Locke’ın tabiriyle “aynı/ortak sürekli yaşamsal nitelikte” ya da “aynı sürekli yaşamı paylaşıyor” olmaları gerçeğine bağlı olarak ele alınmaktadır. Locke, insan hakkında da benzer bir aynılıktan söz edilebileceğinden bahsetmektedir: “İnsan özdeşliği, ard ardalık içinde dirimsel olarak aynı düzenlenişteki cisme birleşmiş sürekli geçip giden madde parçacıklarının aynı sürekli yaşama katılımından başka bir şey değildir” (Locke 2007: II. 27/7). Şu hâlde, bir insanın özdeşliği ile herhangi bir canlı varlığın özdeşliği arasında temelde bir fark yoktur. Bu açıdan bir insan, tüm yaşamı boyunca aynı insan olarak kalan bir varlıktır.

Locke’a göre insan sözcüğünün temsil ettiği ide de özdeşliğe uygun olmalıdır. Bu bağlamda insan idesinden anlaşılan, ölümsüz bir ruha sahip bir varlık değildir. Nitekim Locke’a göre insanın aynılığının ölçütü olarak ruhun ölümsüzlüğün ele alınması, “aynı bireysel ruhun farklı bedenlerle birleşmemesi için maddenin doğasında hiçbir neden kalamayacağından” farklı çağlardaki ve farklı mizaçlardaki insanların aynı insanlar olmalarını da mümkün kılan tuhaf bir durumun ortaya çıkmasına neden olacaktır (Locke 2007: II. 27/7). Locke, bu eleştirisini, ruh göçü öğretisini savunan Platonculara yöneltmektedir. O hâlde, insan idesi sadece ruhun ele alındığı, beden ve şeklin dışlandığı bir ide değildir. Benzer bir biçimde Locke, insanın aynılığının ölçütü olarak akıllı ya da düşünmeyi temel alanları, yani insanı sadece akıllı bir varlık olarak görenleri de eleştirir. Bu eleştiriye Locke, akıllı bir papağan varsayımı üzerinden kurgulamaktadır. Eğer insan olmaktan anlaşılan akıl sahibi bir varlık olmaksızın, düşünen, konuşan bir papağanın da bu özelliklere sahip olmak bakımından insan olarak değerlendirilmesi

gerekir ki bu tümüyle saçma bir düşüncedir (Locke 2007: 27/10). Dolayısıyla Locke’a göre insan idesi, akıllı bir varlık olmanın yanı sıra belli bir büyüklük ve şekle sahip bir beden varlığı olmayı da içermektedir. Kısacası o, insan idesini ruh, zihin, tin ya da cisimsel olmayan bir kavramsallaştırmadan daha çok cismani ve canlılığa özgü terimlerle vurgu yapacak biçimde açıklamaktadır. Sonuç olarak insan idesini, düşünen ve akıllı varlık idesinin yanında belli bir şekle sahip bir beden idesi de oluşturduğundan aynı beden ile aynı ruh insan idesini belirlemektedir. Ancak insana dair söz konusu belirlemeler, onun bireyselliğinden, kendiliğinden, yükümlülük ile sorumluluklarından söz etmeye imkân vermemektedir.

Tam da bu nedenledir ki Locke, insan ile kişi arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre kişi, “akıl ve içduyuma (refleksiyona) sahip kendini farklı yer ve zamanlarda da aynı düşünen şey diye tanımlayan zihinli bir varlık”tır ve bunu “düşünmenin ayrılmaz bir parçası ve özsel olan bilinçle gerçekleştirir” (Locke 2007: II. 27/11). Görüleceği üzere insan ile kişi arasındaki fark, “bilinç”ten kaynaklanır. Locke’ın insan ve kişi tanımları doğrultusunda, her zaman aynı insan olmak mümkünken aynı kişi olmanın mümkün olmadığı söylenebilir. Başka bir deyişle geçmişte olduğumuz kişi ile şimdi olduğumuz ya da şimdi olduğumuz ile gelecekte olacağımız kişi aynı olmayabilir. Bu şaşırtıcı düşünce, Locke’ın “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza” hakkındaki görüşlerinin sonucudur. Bu denklemde kişiyi zaman içinde aynı kılan şeyin ne olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu ise “bilinç”, yani “kendi”nin farkında olmadır. Locke’a göre kişi, mevcut hislerinin, düşüncelerin, eylemlerin ve isteklerin her zaman bilincinde olandır ve bu bilinçle “kendisi için kendi”dir. Bilinç, her zaman düşünmeye eşlik eder ve her insan bilinç sayesinde “kendi(m)” dediği şey olur; böylece de düşünen başka şeylerden ayrılır. Bu bakımdan kişisel özdeşlik, kendine dair farkındalıktan başka bir şey değildir (Locke 2007: II. 27/11). Böylece kendi’nin bilinçteki özdeşliğinin, insanı kişi yapan şey olduğu açığa çıkmaktadır. Locke’a göre kendimize dair bilgimiz, herhangi bir kanıtlamaya ihtiyaç duymayacağımız kadar açık ve kesindir. Descartes’da olduğu gibi Locke da varoluşun doğrudan ve vasıtasız kesinliğini sadece bilinçli bir

öznenin, kişinin varlığında bulmaktadır (Gibson 1917: 169). Gerçekten de Locke’a göre:

“düşünüyorum, akıl yürütüyorum, acı ve haz duyuyorum; bunlardan hiçbiri kendi varoluşumdan daha apaçık olabilir mi benim için? Başka her şeyden kuşku duysam bile bu kuşkunun kendisi öz varoluşumu algılamamı sağlar ve bundan kuşku duymama engel olur. Çünkü eğer acı duyuyorsam, bu acının var oluşu kadar kendi var oluşumu da kesinlikle algıladığım açıktır; ya da kuşku duyduğumu biliyorsam kuşku dediğim düşünce kadar kuşku duyan şeyin var oluşunu da kesin olarak algılamam gerekir. Kendi varoluşumun sezgisel bilgisine ve kendimizin içsel yanılmaz algısına sahip olduğumuza bizi inandıran şey ‘deneyim’dir” (Locke 2007: IV. 9/3).

Şu hâlde, ne zaman bir şey deneyimlesek deneyimimiz sırasında kendi kendimizin vasıtasız bir biçimde farkındayız. Bu bağlamda bütün bilinç edimi, aslında kendi(lik) bilincidir. Descartes da kendi ile insan arasında bir ayırım yapar. Ona göre ben/kendi(m) kendi kendinin bilincine varabilen, düşünenen ruh ya da zihinden başka bir şey değildir (Descartes 2007: 21-26). Buna karşı insan, ruh ile beden varlığıdır (Descartes 2007: 77-81). “Descartes’a göre insanın ruh ile cismin (bedenin) birliği olduğu hatırlandığında, kendime dair bilincimin, insan olarak bana dair değil, ruh olarak bene dair bir bilinç olduğu da açıklığa kavuşacaktır. Zira bu bilince cismimle, benim cismimim alâkalı olduğu cisimlerle ilgili şeylerin yanı sıra başka düşünceler de dâhil değildir; bu bilinç sadece ben olduğumun bilincidir” (Kovanlıkaya 2013: 28). Zamanla düşünenin, “öznenin bu bilinci sonucu ortaya çıkan Ben modern felsefenin merkezine yerleşmiştir” (Güneç 2012: 204).

Locke’a göre kişi, bilinciyle, geçmişteki eylem ya da düşüncelere ulaşabildiği ölçüde aynı “kendi” olmakta, böylece de geçmişte o eylemi yapan da şimdi o eylem üzerine düşünen de “kendi” olmanın farkındalığına sahip olduğu takdirde aynı kişi olmaktadır. Başka bir deyişle kişi sadece bilinç ile şimdiki varoluşunun dışına geçmişe uzanabilir ve böylelikle şimdiki eylemleri kadar geçmiştekileri de sahiplenerek onlardan sorumlu olabilir. Görüleceği üzere kişisel özdeşlik, hafızayla doğrudan bağlantılıdır. Zira geçmiş eylemlerin, düşüncelerin, sahip olunan tecrübelerin zihinde muhafazası ki Locke’ın tabiriyle “tutulması (*retention*)” ve onların “canlandırılarak (*revive*)” hatırlanması doğrudan hafızayı gerektirmektedir. Hafıza, bir kişinin zaman boyunca

süren aynılığı ya da özdeşliğini sağlayan temel dayanaktır. Dolayısıyla bilince ve hafızaya sahip olmayan bir varlığa kişi demek mümkün değildir. Bu açıdan Paul Ricoeur’a göre Locke’da “bilinç ve hafıza bir ve aynı şeylerdir, herhangi bir tözsel dayanak aramak gerekmez.” Dahası kişisel özdeşlik konusunda aynılık, “hafıza” demektir (Ricoeur 2012: 124). Locke hafızayı, “idelerimizin ambarı” olarak değerlendirir ve zihnin birçok durumda, bir zamanlar edinmiş olduğu algıları, onları daha önce edinmiş olduğunun algısının yardımıyla yeniden canlandırabileceğini düşünür. Ona göre “böylece gerçekten dikkatli düşünmesek de yeniden görünür kılabileceğimiz ve zihinde ilk yerleştirilen duyulur niteliklerinin yardımı olmaksızın düşüncelerimizin nesnesi olan tüm idelere anlama yetimizde bellek yardımıyla sahip olduğumuz” söylenebilir (Locke 2007: II. 10/2). Hafıza, düşüncelerimizde, bilgimizde, uslamamamızda mevcut olan idelerin dışına çıkabilmemizi mümkün kılmaktadır (Locke 2007: II. 10/8). Bir karşılaştırma ile birlikte düşünülecek olunursa, bilindiği üzere kendisinde sonra gelen Hume da Locke gibi hafızayı, sadece geçmiş algıların canlandırılmamızı sağlayan bir yeti olarak ele almakla kalmaz, bu yetinin özdeşliği keşfetmemizi sağladığını da iddia eder:

“Bellek geçmiş algıların imgelerini uyandırmamızı sağlayan bir yetiden başka nedir ki? Ve bir imge zorunlu olarak nesnesine benzediği için, benzer algıların düşünce zincirine sık yerleştirilmesi zorunlu olarak imgelemi bir halkadan bir diğerine daha kolay iletmez ve bütünü tek bir nesnenin sürdürülmesi gibi görünmesine yol açmaz mı? Öyleyse bu noktada, bellek özdeşliği keşfetmekle kalmaz ve algılar arasında benzerlik ilişkisi üretmek, onun üretimine katkıda bulunur. İster kendimizi isterse başkalarını irdeleyelim durum aynıdır” (Hume 2009: 179).

Demek ki Locke, kişisel özdeşliği bilince, hafızaya dayalı olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda o, Kartezyen düşünceye hâkim olan ve özdeşliği töze dayandıran anlayıştan farklı olarak bilincini özdeşliğini temele alır. Ona göre töz gerek duyum gerekse refleksiyonla edindiğimiz basit idelerin sürekli olarak bir arada bulduklarını tecrübe etmemiz ve bunların temsil ettikleri niteliklerin taşıyıcısı olan bir şeyin varolması gerektiğini çıkarsamamızla elde ettiğimiz bir idedir (Locke 2007: II. 23/2). Dolayısıyla töz, var olduklarını tecrübe ettiğimiz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan var olamayacaklarına inandığımız nitelikleri taşıdığını varsaydığımız bir şeydir. Bu

bağlamda da bizim için tümüyle bilinmezdir. Locke’a göre kişisel özdeşlikle ilgili esas sorun, kişiyi aynı kişi yapanın ne olduğudur. Yoksa aynı kişide her zaman düşünenin aynı özdeş töz olup olmadığı problemi kişisel özdeşlik tartışmasının kapsamı dışındadır (Locke 2007: II. 27/12).

“Bir insanı kendine kendi yapan aynı bilinç olduğundan kişisel özdeşlik, ister bilinç tek bir bireysel tözde olsun ister birkaç tözün art arda varlığında sürdürülebilsin, yalnızca bilince bağlıdır. Düşünen bir varlık geçmişteki eyleminin idesini o zaman ve şimdiki eylemine ilişkin aynı bilinçle yineleyebildiği sürece aynı kişisel ben(kendi)dir. Şimdiki düşünce ve eylemlerinin bilinciyle kendisi için ben (kendi) olduğu kadar gelecek ya da geçmişe de aynı bilinci taşıyabildiği sürece aynı ben (kendi) olacaktır” (Locke 2007: II. 27/12).

Bununla birlikte dokunulduğunda, etkilendiğinde hissettiğimiz ve onlara gelen yarar ve zararın farkında olduğumuz bedenimizin tüm parçaları da Locke’a göre kendimizin parçalarıdır, yani düşünen bilinçli kendimize aittir. Bu açıdan eli kesilen bir kişi için eli, sıcak, soğuk gibi duymalara dair bilinçten yoksun olacağından kendisinin bir parçası da olmayacaktır. Fakat daha önce kendisinin bir parçası olan eli kesilmiş de olsa, kişi yine de aynı kişi olarak kalacaktır (Locke 2007: II. 27/13).

Bu açıdan ele alındığında kişinin özdeşliği, ruh, zihin ya da maddi olmayan bir tözün veya maddi, cisimsel bir tözün özdeşliğine değil, bilincin sürekliliğine dayanır. İşte bu nedenle kişi, töz metafiziğinin dışında kendi(lik)’ten başka bir şey olmayan bir bilinçle tanımlanır (Ricoeur 2012: 122). Başka bir ifadeyle kişisel özdeşlik, bazı materyalistlerin iddia ettiği gibi beden ya da rasyonalistlerin ileri sürdüğü gibi töz değil, kendilik bilincine, bilincin sürekliliğine dayanır (Yalçın 2010: 73).

Locke, kişisel özdeşlik ve bilinç kuramını bir yandan bir takım düşünce deneyleri ya da varsayımlardan yola çıkarak daha da açık hale getirmeye çalışırken diğer yandan da kendi döneminde bu konularda sıklıkla yapılan tartışmalara dair tutumunu da belirtmiş olur. Bunlardan birisi, iki düşünenin aynı kişiyi oluşturup oluşturamayacağına dairdir. Bu varsayım ancak aynı bilincin, bir kişiden diğerine aktarılabilmesi koşulu altında mümkündür; zira aynı bilinç korunduğu sürece kişisel kimlik de korunacaktır. Yani “aynı bilinç korunduğunda, aynı ya da farklı tözde olması kişisel özdeşliğin

korunmasını aynı derecede sağlar” (Locke 2007: II. 27/15). Bir başkası, tek bir düşünenin iki ayrı kişiyi oluşturup oluşturamayacağı hakkındadır. Bu daha çok bu dünyadan önce ruhun varoluşa inan ve onun başka bedenlere girebileceğini düşünenlerin görüşüdür. Fakat Locke’a göre “Sokrates’in hiçbir eyleminin ya da düşüncesinin bilincine sahip” olmayan bir kişinin Sokrates olması mümkün değildir (Locke 2007: II. 27/16). Şu hâlde önemli olan aynı bilince, hafızaya sahip olabilmektir. Locke’ın bir başka örneği Prens ile eskici/ayakkabı tamircisi hakkındadır. “Geçmiş yaşantısının bilincini beraberinde taşıyan bir prensin ruhu bir eskicinin (ayakkabı tamircisinin) bedenine girip onu canlandırsaydı, herkes onun prensle eylemlerinin sorumluluğunu taşıyan aynı kişi olduğunu düşünürdü fakat aynı insan olduğunu kim söyleyebilirdi? Beden de insanın yapısını oluşturur ve prensin tüm düşünceleriyle birlikte oluşan bu yeni insan yine aynı bedenin içinde eskiciden başka herkes için aynı insandır” (Locke 2007: II. 27/17). Buna göre aynı anılara sahip olduğumuz sürece, bu anılar farklı bir bedene ilıştırılmış olsa bile yeni de aynı kişi olabilmemiz mümkündür. Aynı bedende birden fazla kişinin olabileceğinin dair çoklu kişiliklerin olup olamayacağı varsayımına karşı da Locke, benzer bir biçimde bilincin özdeş olması gerektiğini öne sürer. “Aynı bedende biri sürekli gündüz diğeri sürekli gece etkin olan iki ayrı bilinç, diğeri yandan iki ayrı bedende aralıklarla etkinlik gösteren aynı bilinç varsayabilseydik, gece ve gündüz insan, Sokrates ve Platon kadar ayrı iki kişi olmaz mıydı? İkinci durumda da iki ayrı bedendeki iki ayrı kılığa bürünen insan kadar aynı kişi olmaz mıydı? Aynı ve ayrı bilincin bu örneklerdeki gibi aynı ya da ayrı maddesel olmayan töze ait olması bir şey değiştirmez: Çünkü kişisel özdeşlik aynı ölçüde bilince başlanmaktadır” (Locke 2007: II. 27/25).

3. Locke’a Yönelik Kimi Eleştiriler

İfade edilmeye çalışılanlardan kendi olmanın sadece bilinç özdeşliğiyle belirlendiği ve insanı kişi yaptığı açığa çıkmaktadır. Nitekim kendi, “acı ve hazzın bilincinden oluşan ya da mutluluk ya da mutsuzluk kapasitesi taşıyan dolayısıyla bilincin uzamınca sorumlu olan, bilinçli düşünen şeydir” (Locke 2007: 27/19).

Görüleceği gibi Locke açısından kişisel özdeşlik, yükümlülük ve sorumlulukla doğrudan ilişkilidir. Bir başka deyişle “yükümlülük” ve “sorumluluk” bir kişi ölçütüdür ve “ceza” ve “ödül” de kişisel özdeşlik üzerine kuruludur. Nitekim Locke, kişiyi bir hukuk terimi olarak değerlendirir ve onun eylemler ve değerlerle ilgili olduğunu, bu nedenle de sadece düşünen, yasa yapabilen, mutlu ya da mutsuz olabilen kişilere uygulanabileceğini düşünür (Locke 2007: II. 27/28). Örneğin, Locke’ın işaret ettiği gibi herhangi bir kişi cinnet hallideyken yaptıklarından dolayı kendinde olmadığı, yaptığının bilincinde olmadığından dolayı sorumlu tutulamaz. Fakat bu kişiler bu farkındalığa sahip olmasalar da örneğin, sarhoş bir kişinin yaptıkları yüzünden cezalandırılması doğrudur, zira bu durumda mahkeme kişinin savunmasında neyi bilinçli neyi bilinçsiz yaptığını bilememektedir (Locke 2007: II. 27/24). Dolayısıyla gerek hukuki gerek ahlaki yükümlülük ve sorumlulukların muhatabı kişilerdir. Başka deyişle bir kişinin ahlaki ve hukuki bakımdan yükümlülük ve sorumlulukların muhatabı olabilmesi, kişisel özdeşliği oluşturan kendilik bilincine sahip olması gerekir ki, bu bilince sahip olan da kişiden başkası değildir. Kendi eylemlerinin hesabını kendine verebilen kişi, eylemleri kendisine isnat edilebilen kişidir. Yaptıklarının bilincinde olunan suçlar için kişiler yargılayıp cezalandıracaktır. Locke için kötülük yaptığını, günah işlediğini hatırlamayan bir kimsenin, günahından dolayı sorumlu tutulamayacağı söylenebilir. Her ne kadar kişiler bu dünya da yargılanmamak ve cezadan almaktan kurtulmak için yaptıkları suçu hatırlamadıklarını söyleyebilseler de “Büyük Karar Günü” bütün gizli olanlar ortalığa serilecek hak eden hak ettiği ödül ya da cezaya kavuşacaktır (Locke 2007: II. 27/24).

Locke’ta kişi olmak siyaset anlayışında da temel bir yere sahiptir. Doğa durumunda insanların kendilerinin ve başkalarının yaşamları, özgürlükleri, mülkiyetleri üzerinde hak ve sorumluluklarının bulunması, onlara tümüyle uyulduğu anlamına gelmemektedir. Kimi zaman bazı hakların korunmasında savunmasız kalınabilir, kimi zamanda aşırıya kaçılabilir. Bunun için insanlar doğa durumunu terk ederek tüm ihtilafli durumları karara bağlayacak, herhangi bir kişiye gelebilecek zararı karşılayacak bir otoriteyi tesis ederler. Bu ise hukukun, yasalılığın, devletin inşasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle hukuku, yasalılığı devleti, siyasal toplumu tesis edenler

ancak yükümlülük ve sorumlulukların taşıyıcısı olan kişilerdir. Nitekim Locke, siyasal toplumun başlangıcı ve devamı için gerekli olan şeyin, özgür kişilerin çoğunluk oluşturacak onayı ya da rızası olduğunu düşünür (Locke 2012: 78-80). Böylece çoğunluğu oluşturan kişilerin rızası neticesinde insanların yaşamlarını, hürriyetlerini, servetlerini koruyabilme ve hukuk ile suçluları cezalandırabilme gücüne sahip siyasal toplum oluşturulabilmektedir (Locke 2012: 157).

Locke, kişisel özdeşliği bilinç ya da hafızayla temellendirmeye çalışan bir argüman ortaya koymuş ancak buna yönelik kimi eleştiriler de olmuştur. Bunlardan birisi, teolog ve moralist Joseph Butler tarafından Locke’ın argümanın “döngüsellik” içerdiğine dairdir. Butler, hafızanın geçmiş tecrübeleri ortaya çıkardığını kabul etmekle birlikte, geçmiş tecrübelerin bilincinin bizi geçmişini deneyimleyen şey yapmadığını, çünkü kişisel özdeşlik bilincinin zaten kişisel özdeşliği varsaydığını, bu nedenle de onu teşkil etmediğini savunur (Butler 1860: 324). Scruton’un ifadesiyle Butler itirazını şöyle örneklendirir: “Diyelim ki, daha önce bulunduğum bir odada ayakta durduğuma ilişkin bir düşünceye sahibim. Bu düşünceyi bir anı yapan şey nedir? Şüphesiz, kendimi bu odada ayakta durmakla özdeşleştiriyorum. Ne var ki bu özdeşleştirmenin doğru olduğunu nasıl bilebilirim? Daha önce bu oda da duran bir ben olduğunu söyleyecek temellere sahip olmalıyım. Yanlış anının iddiası, kimlik için bir temel sunmaz; doğru anının (‘gerçek’ anıların) iddiasıysa kimlik için bir temel verse de bu durum yalnızca kimliğe ilişkin bir iddiaya dayanmasıyla mümkün olur. Kısacası, bu ölçütün kendi dışında bir kanıtı yoktur” (Scruton 2018: 108).

Butler’in eleştirisinin bir benzerini Thomas Reid de ileri sürer. Ona göre bu doktrinde sadece hafıza bilinçle değil, daha da tuhaf bir biçimde kişisel özdeşlik kişisel özdeşliğe sahip olduğumuzun kanıtıyla karıştırılmıştır (Reid 1941: 214). John Searle ise kişinin hatırladıklarının doğru hatıralar olduğunu kanıtlaması için onun deneyimlediğini hatırladığı iddiasının bir başkası tarafından aynı olduğunun kanıtlanmasını gerektirdiğini, bu yüzden de döngüsel olduğunu düşünür. Ona göre örneğin “eğer şimdi samimi bir şekilde *Saf Aklın Eleştirisi*’ni yazdığımı hatırladığımı iddia edersem, bu kendi başına benim gerçekte *Saf Aklın Eleştirisi* yazarıyla özdeş olduğuma bizi götürmez, çünkü

hatıraların gerçek olduğunu öğrenmeden önce birinin benim *Eleştiriyi* yazdığımı ispatlaması gerek. Fakat aynı nedenle aslında şimdi kendi kendime *Söz Edimleri*’ni (*Speech Acts*) yazdığımı hatırladığımı iddia etsem, benim *Söz Edimleri*’nin gerçek yazarıyla özdeş olduğuma dair bir yol açmış olmaz. Böylece hafıza benliğinin bir kriteri olarak işe yaramamış gibi görünüyor, çünkü hafızanın yanıtıcı olana karşın uygun bir hafıza olduğunu ispatlamak için birinin ilk olarak hafızanın kanıtlandığını varsayıp aynılığını kanıtlaması gerekir” (Searle 2015: 96).

Locke’a bir başka bağlamdaki eleştiri, yine Reid tarafından dile getirilir. Ona göre cesur ve genç bir subayın, çocukluk döneminde bahçeden meyve çalarken yediği dayaağı hatırladığını varsayalım. Ve yine, bu subayın, general olduğu zaman cesurca olan davranışlarını hatırladığını, fakat çocukluğunda yediği dayaağın bilincine sahip olmadığını düşünelim. Locke’ın görüşüne göre çocukken dayak yiyen ile cesur subay aynı kişi ve cesur asker ile de general aynı kişidir. Mantıksal açıdan bakacak olursak general ile dayak yiyen çocukta aynı kişidir. Fakat Locke’ın doktrinine göre generalin bilinci geçmişteki dövülme olayına kadar uzanamadığından (yani bu olayı hatırlamadığından), general ile dövülen çocuk aynı kişi değildir. Böylece general dayak yiyen çocukla aynı kişi ve aynı zamanda aynı kişi değildir (Reid 1941: 213-214). Reid, Locke’a yönelik eleştirisiyle onun, birinin belirli bir eylemi gerçekleştiren kişiyle hem özdeş hem de özdeş olamayacağını ima ettiğini, böylelikle tutarsız olduğunu ileri sürer. Çünkü mantıksal olarak $A=B$ ve $B=C$ ise $A=C$ ’dir. Roger Scruton, Reid’in bu itirazının Locke’ın savını tümünden çökertmediğini sadece yaklaşımında bir düzetme yapmamızı önerdiğini düşünür: “Kişisel kimliği, daha önceki bütün eylemleriyle genel bir bağlantı kurarak birbirine kenetlenen bir anılar zinciri açısından tanımlamamız gerekir: Yaşlı adam, çocuğu anımsayan genci hatırlayan orta yaşlı adamı hatırlayan orta yaşlı adamı anımsar. Eğer zincir kopmazsa, böylece bir ihtimal kimlik de güvende olur” (Scruton 2018: 108).

Bununla birlikte Reid, “bir kişinin aynılığının veya özdeşliğinin sürekli değişen ve iki dakika aynı olmayan bir şeyden oluşması garip değil mi?” şeklinde bir soru yöneltir (Reid 1941: 214). Ona göre bilincimiz, hafızamız ve zihnimizin her tür faaliyeti bir

nehlin suları gibi ya da zamanın kendisi gibi akıp gitmektedir. Bilinç ve her tür düşünce geçici ve anlık olduğu ve varoluşu sürekli olmadığı için kişisel özdeşliğin bilinçte içerilmesi durumunda hiçbir insanın hayatının iki anında aynı kişi olması mümkün değildir. Ödül ve cezanın hak ve adaleti kişisel özdeşliğe dayandığı için de hiçbir insan eylemleri nedeniyle sorumlu tutulamayacaktır (Reid 1941: 214-215). Buna karşılık Roger S. Woolhouse’a göre Locke, “bir kişiyi zaman içinde aynı kişi kılanın ne olduğuyla değil, daha çok birinin kendisi hakkında sahip oldukları, yani geçmişte yapıp ettikleri ve tüm bunların ahlaki olarak doğru ve yanlış olmasıyla” ilgilenmiştir. Üstelik “kişi’nin değil de ‘kişiliğin’ zaman içinde genişlediğinden bahseder ve böylece de şunu söylüyor olabilir: General’in çocukken ne yaptığını hatırlıyor olması onun için bir şey ifade etmez, onun yetişkin yaşantısında kendisi hakkındaki kavrayışında herhangi bir yeri yoktur ve dolayısıyla da ahlaki bir suç ya da övgü konusu değildir” (Woolhouse 2019: 124).

4. Değerlendirme

Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı üzere Locke, kişisel özdeşlik sorununu, “kendilik”, “bilinç” ve “hafıza” formülizasyonu temelinde almıştır. Bu temel onun “insan” ve “kişi” arasında ayırım yapmasını sağlamış, böylelikle insandan farklı olarak kişi, yükümlülük ve sorumlulukların taşıyıcısını ifade eden bir hukuk terimi olarak konumlandırılmıştır. Böylece Locke görüşleriyle kendisinden sonra gelen düşünce sistemleri için bir başvuru kaynağı olmuş, ancak eleştiriye maruz kalmaktan da kurtulamamıştır.

Locke’ın görüşlerine yönelik bizim değerlendirmemiz ise zihnin “tutma (*retention*)” olarak adlandırdığı işlevin edilgin yapısının da dikkate alınması ve kendi sisteminin dayanaklarına binaen hafızanın saf veya *a priori* bir cihetine imkân vermemesi bakımından yapılması gerektiğidir. Zira kanaatimizce yapılan eleştirilen büyük bir kısmı, Locke’ın düşünce deneyi olarak ortaya koyduğu kimi örnek ya da düşüncelerin gerçekliği kabulüne dayandırılmaktadır. Oysa Locke’ın kişisel özdeşlik kuramına yöneltilebilecek esas eleştiri -ki bu eleştiri genel düşünce sistemine

yöneltmek de mümkündür- düşünmenin işlevlerini duyumlardan bağımsızlaştıramamıştır. Zira Locke’ın genel düşünce sisteminde algı sadece duyum değil, fakat refleksiyon ideleri üzerinde de belirleyici olduğundan aslında düşünmenin tüm işlevleri duyumlara bağlıdır. Bu bağlamda duyum ve refleksiyondan edinilen yalın idelerin muhafazası olan tutma faaliyeti de izlenimlere bağlı duyusal bir işlem olmanın yanı sıra edilgin bir yapı arz etmektedir. Buna karşılık bunun etkin hali olan hatırlama da aslında zihnin tutma faaliyetinin zamanla ve tecrübeyle geliştirilip yetkinleştirilebilecek bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle zihnin etkin bir faaliyeti olan hatırlama, tutma aracılığıyla edinilen idelere bağlı olduğu için düşüncelerimiz, uslamalarımız ve bilgilerimiz de Locke’ın iddiasının aksine sadece mevcut idelere bağlı, onlarla sınırlı olmak ve onları yeniden canlandırmak durumundadır ki bu açıdan da aslında etkin değil edilgin olmak durumundadır. Bu durumda da zihnin duyum idelerini karşılaştırma, birleştirme ve soyutlama yoluyla değiştirebilme etkinliği, tutma yoluyla edinilen mevcut idelere bağlı olacağına yalnızca onları düzenlemekle sınırlı bir işleve sahip olacaktır. Bu nedenle zihnin mevcut ideleri karşılaştırma, birleştirme ve soyutlama yoluyla değiştirmesinin, yeni ideler üretmesinin düşüncemizin, uslamamızın, bilgimizin genişlemesinin imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu ise kişisel özdeşlik, kendilik ve bilinç formülüzasyonunda ele alındığında, hatırlamanın sadece mevcut olan idelerle sınırlı bir işlevlerinin olması anlamına gelmektedir. Zira düşünmenin bağımsızlığı açıklayamadığı, düşünce duyuma bağlandığı için hafıza sadece mevcut hissi olan belirlenimlerin canlandırmasıyla sınırlandırılmış olmaktadır. Dolayısıyla Locke’ın çizdiği sınırlar dâhilinde ‘kendimizin’ ne olduğunu hafıza cihetinden bilmemiz mümkün değildir. Çünkü bilebileceklerimiz, zaman ve mekâna tâbî olan hissi belirlenimlerin bilinç sınırları içinde yeniden düzenlenmesinden ibarettir. Bu nedenle Locke algıya eşlik eden kendiliğimizi, yani zaman ve mekâna tabi olan hissi belirlenimin dışında *saf/a priori* kendiliğimizi bilmemizin imkânını ortadan kaldırmıştır. Bizi hafızanın saf bir cihetinden mahrum bırakmıştır.

KAYNAKÇA

ALLISON, Henry, E. (1966). “Locke's Theory of Personal Identity: A Re-Examination” *Journal of the History of Ideas*. Vol. 27, No. 1, University of Pennsylvania Press, ss. 41-58.

BARASH, Jeffrey A. (2007). “Belleğin Kaynakları”. *Bellek: Öncesiz, Sonrasız. Cogito Dergisi*. çev. Şeyda Öztürk, sayı: 50. Bahar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss. 11-22.

BUTLER, Joseph (1860). *The Analogy of Religion*. Cincinnati: L. Swormstedt & A. Poe.

DESCARTES, Rene (2007). *Tanrının Varlığının ve İnsanın Ruhuyla Bedeni Arasındaki Gerçek Ayrımın Açık Bir Biçimde Kanıtlandığı İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar*. çev. İsmet Birken, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

GIBSON, James (1917). *Locke's Theory of Knowledge and Its Historical Relations*. Cambridge University Press.

GÜNENÇ, Mehmet (2012). “Modernizmde Ben ve İdealizm”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. Sayı 22, Ekim, ss. 203-222.

HUME, David (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ergün Baylan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

KOVANLIKAYA, Aliye, K. (2013). “Hâlâ Düşünüyorum”. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. sayı: 20, ss. 19-30.

LOCKE, John (1824). *The Works of John Locke in Nine Volumes*. Vol: VIII, London: Rivington, 12th ed.

LOCKE, John (2007). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*. çev. Meral Delikara Topçu, İstanbul: Öteki Yayınevi.

LOCKE, John (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. çev. Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları.

REID, Thomas (1941). *Essays on The Intellectual Powers of Man*. Ed.and Abr. By A. D. Woozley, London: Mac Millan and Co.

RICOEUR, Paul (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuluş*. çev. M. Emin Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.

SCRUTON, Roger (2018). *Modern Felsefenin Kısa Tarihi*. çev. Utku Özmakas & Ümit Hüsrev Soysal, Ankara: Dipnot Yayınları.

SEARLE, John R. (2015) “Felsefe ve Nörobijolojide Bir Problem Olarak Benlik”, *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*. çev. Necip Çetin, 8(2), ss. 87-102.

YALÇIN, Şahabettin (2010). *Modern Felsefede Benlik*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.